

MISCELLANEA

Grzegorz Białuński

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1999, nr 2

Problem odprzewiskowych (obraźliwo-humorystycznych) nazw miejscowości na Mazurach

The problem of abusive (offensive and humorous) names of places in Masuria

Das Problem der masurischen Ortsnamen, die von (beleidigend-scherzhaften) Spottnamen stammen

Słowa kluczowe: Mazury, nazwy miejscowości, onomastyka

Keywords: Masuria, place names, onomastics

Schlüsselwörter: Masuren, Ortsnamen, Onomastik

STRESZCZENIE

Analizą objęto dwadzieścia dwie nazwy, które miały brzmienie wskazujące na pochodzenie od przewiska obraźliwo-humorystycznego. Z tego sześć nazw (Bórdziele, Dupki pow. piski, Oszczywilki, Pierdzielewo, Pistki, Zastraje) rzeczywiście uznano za prawdopodobnie pochodzące od tego typu określeń. Kolejne dwie nazwy (Dupki pow. gołdapski, Osranki) być może również były takiego pochodzenia, choć istnieją też wskazówki przeciwne, które należy jeszcze sprawdzić w dodatkowych badaniach. Można natomiast wykluczyć takie pochodzenie nazw pozostałych czternastu miejscowości (Dopki, Jodupie Wielkie, Małe i Średnie, Kurwią, Kurwik, Pupy i pochodne, Szczybały Giżyckie i Orłowskie, Ustranki, Zakalczę). Należy jednak zauważyć, że pierwotne obce brzmienie (pruskie lub litewskie) niektórych tych nazw (Jodupie, Kurwią, Kurwik, Pupy, Ustranki) były podstawą do późniejszych skojarzeń z polskimi określeniami obraźliwo-humorystycznymi. Tak też je rozumiała ludność mazurska (przykład Ustranek) i późniejsza ludność napływowa po 1945 r. Faktyczne nazwy odprzewiskowe obraźliwo-humorystyczne i im podobne stanowią więc zaledwie niewielki ułamek wszystkich nazw miejscowości, ale w sposób oryginalny oddają różnicowany charakter onomastyki dawnych Mazur.

ABSTRACT

The analysis covered twenty-two names that included words pointing to their origin in an offensive-humorous nickname. Of these, six names (Bździele, Dupki, Piski district, Oszczywilki, Pierdzielewo, Pistki, Zasraje) probably derived from this type of designation. The next two names (Dupki, Goldap district, Osranksi) may also have had a similar origin, although there are also indications to the contrary, which still need to be researched further. However, such a derivation of the names of the remaining fourteen localities (Dopki, Jodupie Wielkie, Małe and Średnie, Kurwią, Kurwik, Pupy and derivatives, Szczybały Giżyckie and Orłowskie, Ustranki, Zakalcze) can be excluded. It should be noted, however, that the original foreign wording (Prussian or Lithuanian) of some of these names (Jodupie, Kurwią, Kurwik, Pupy, Ustranki) were the basis for later associations with Polish offensive-humorous terms. This is also how the Masurian population understood them (e.g. Ustranki) as well as the later immigrant population after 1945. The actual number of offensive-humorous and similar names therefore only make small fraction of all place names, but they reflect in an original way the diverse character of old Masuria's onomastics.

Translated by Aleksander Pluskowski

ZUSAMMENFASSUNG

Es wurden 22 Namen analysiert, deren Klang auf ihre Herkunft von beleidigend-scherzhaften Spitznamen hindeutete. Sechs Namen davon (Bździele [Bzele, Bzdielen], Dupki [Dupken, Dobken, Margrafsele] im Kreis Johannisburg, Oszczywilki [Oscywilken, Wolfsheide], Pierdzielewo, Pistki [Pista, Pistken] und Zasraje) wurden als wahrscheinlich von solchen Bezeichnungen abstammende Toponyme anerkannt. Weitere zwei Ortsbezeichnungen (Dupki [Dupken] im Kreis Goldap sowie Osranksi [Ossranker, Osranken]) hatten vielleicht auch dieselbe Herkunft, obgleich es gegenläufige Deutungen gibt, was noch in zusätzlichen Forschungen überprüft werden sollte. Eine solche Abstammung in Bezug auf 14 weitere Ortsbezeichnungen (Dopki [Dupken], Jodupie Wielkie, Małe und Średnie [Joduppe, Joddupe], Kurwią, Kurwik [Kurwick], Pupy [Puppen] und ihre Derivate, Szczybały Giżyckie i Orłowskie [Szczyballen], Ustranki [Ossranker, Osranken], Zakalcze) kann man jedoch ausschließen. Man muss anmerken, dass der ursprüngliche fremde (preußische oder litauische) Klang mancher Ortsbezeichnungen (Jodupie, Kurwią, Kurwik, Pupy, Ustranki) zur Grundlage der späteren Vergleiche mit polnischen beleidigend-scherzhaften Namen wurde. Auf diese Weise wurden sie nämlich von der masurischen Bevölkerung (der Fall Ustranki) sowie von den späteren Einwanderern nach 1945 gedeutet. Die tatsächlichen beleidigend-scherzhaften Spitznamen bilden nur einen kleinen Bruchteil aller Ortsbezeichnungen, sie geben aber auf eine originelle Weise den differenzierten Charakter der Onomastik des alten Masurens wieder.

Übersetzt von Alina Kuzborska

Literatura onomastyczna dotycząca nazw miejscowych na terytorium Mazur jest uboga. Na szczególną uwagę zasługują tutaj prace R. Przybytek, K. Szcześniak i M. Białik¹. Mniejsze znaczenie dla tematu mają rozprawy H. Górnowicza, G. Gerullisa i R. Abramowskiego². Nawet w tych nielicznych pracach nazwy

¹ R. Przybytek, *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreussens (Nazwy miejscowe pochodzenia bałtyckiego w południowej części Prus Wschodnich)*, Stuttgart 1993; M. Białik, *Toponimia powiatu ostródzkiego*, Gdańsk 1992; K. Szcześniak, *Nazwy miejscowości byłych powiatów gołdapskiego i oleckiego*, Gdańsk 1994; częściowo też tejże, *Teka Toruńska Marcina Giersza*, Gdańsk 1994.

² H. Górnowicz, *Rodowe nazwy miejscowe Mazur i Warmii*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1965, nr 2, s. 197–223; G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922; [R.] Abramowski, *Die Ortsnamen des Kreises Sensburg*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1926 z. 31, s. 47–55.

odprzewiskowe (obraźliwo-humorystyczne) nie zostały wyodrębnione, co wynikało z fragmentarycznego zakresu owych prac (chronologicznego lub terytorialnego). Nikt również jak do tej pory nie zebrał i nie opracował tych nazw łącznie dla całego obszaru krainy.

W niniejszej pracy zostały przedstawione nazwy miejscowości o jednoznacznie pejoratywnym, odprzewiskowym brzmieniu oraz te, które takimi są (były) tylko pozornie. Chodzi mianowicie o omówienie nazw pochodzących znaczeniowo od przerwisk o wyraźnie obraźliwym lub humorystycznym znaczeniu i ustalenie ich właściwej etymologii. Przeprowadzona więc zostanie każdorazowo próba sięgnięcia do najdawniejszych źródeł i uchwycenia pochodzenia tych nazw. W pracy uwzględniamy jednak również te nazwy, który mimo innej etymologii, wśród dawnych mieszkańców uchodziły za obraźliwe.

Praca ma charakter słownikowy. Nazwy miejscowe omówione są alfabetycznie, najpierw podajemy nazwę historyczną (przezviskową), następnie jej niemiecki odpowiednik, położenie według granic niemieckich, przedwojennych powiatów i w nawiasie ewentualną nazwę współczesną (lub ostatnio używaną), na końcu wyjaśnienie etymologii nazwy. Jednocześnie podkreślamy, że poniższy tekst nie zawiera w zasadzie własnej analizy językowej, a jedynie opiera się na już istniejących publikacjach. Oczywiście potwierdzenie naszych ustaleń musi jeszcze poczekać na specjalistę o filologicznym wykształceniu. Mamy jednak nadzieję, że praca ta będzie cenną bazą do dalszych badań językowych³.

BŹDZIELE, Bzdziellen pow. Ełk – niewielka wieś niegdyś położona koło Mostoła⁴, obecnie jej część. W XVI w. określano osadę jako *Bzillen*, *Sbzyllen*, *Bzellen*, *Bzdziele*, *Bctziele*⁵, zaś w XVII w. zwano ją równocześnie, z nie znanych nam powodów, *Fiolcken* (*Fiiolken*)⁶, ale w XVIII w. ponownie tylko jako *Bsdziellen*, *Bdziellen*⁷. Nazwa pochodzi najprawdopodobniej od przezviska niejakiego Marzina *Bzella*, który wraz ze swoim bratem Grzegorzem („Gregors”) posiadał te dobra w 1555 r.⁸ Przewisko jego zaś pochodziło niewątpliwie od określenia *bździel* ‘gaz, wiatr żółdkowy, odchodzący tyłem’ lub ‘człowiek bez charakteru, tchórz’⁹.

³ W tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować za cenne uwagi pani prof. Zofii Abramowicz.

⁴ G. Leyding-Mielecki, *Słownik nazw miejscowych Okręgu Mazurskiego*, cz. I, Olsztyn 1947, s. 122; podał, że Bździele to wybudowanie Buczek, najpewniej pomylił je z Budziłowem.

⁵ Por. Ostpreussische Folianten (dalej: Ostpr. F.) 911a/17 (1539 r.), w: Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem (dalej: GSPK) oraz Ostpr. F. 1237 (1579 r.); Etats Ministerium 93e 2, nr 31 (1561): w: GSPK.

⁶ Por. mapa J. Naronowicza-Narosińskiego, *Districtus Leccensis* oraz M. Kwalo, *Die Tatareneinfälle in das Amt Lyck im Jahre 1656*, *Altpreussische Geschlechterkunde. Neue Folge* (dalej: APG), 1985, t. 15, s. 400.

⁷ M. Kwalo, *Die magdeburgischen Freien im Amt Lyck 1723/26*, APG, 1991, t. 21, s. 129.

⁸ Etats Ministerium 93a nr 2.

⁹ Por. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1900, s. 251; S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Lwów 1854, s. 214; A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 54. Wykluczyć można etymologię od ‘młyna nad wybrzeżem rzeki’, bowiem nie było tutaj młyna, a nadto okre-

DOPKI, Dopken, pow. Olecko (Dobki) – w źródłach wyłącznie wersja *Dopken*, a najwcześniejsza wzmianka przy określeniu granic Rosochackich jako „Doppker” w 1552¹⁰, zdaje się wskazywać na pochodzenie nazwy od imienia polskiego *Dobek* lub innego bałtyjskiego rdzenia, choć stosunkowo późne powstanie osady raczej wyklucza pruskie pochodzenie tejże nazwy¹¹.

DUPKI, Dubken pow. Gołdap – wieś przestała istnieć w wyniku zarazy w 1572 r., niedługo wcześniej założył ją lokator z Kleszczewa ze starostwa oleckiego Maciej Sapalla (*Matzey Sapalli*)¹². Dotychczas przyjmowano na ogół litewskie pochodzenie Sapalli¹³, jednak przybył on z obszaru zasiedlanego w znacznej mierze przez Polaków, a nadto można wskazać podobne polskie nazwy osobowe¹⁴. Nazwa osady wyprowadzana jest natomiast od prasłowiańskiego **dupa* w pierwotnym znaczeniu ‘wydrążenie, wgłębienie’ przy pokrewnym litewskim *dauba* ‘parów, wąwóz, kotlina’ i staropruskim *padaubis* ‘dolina’¹⁵, oznaczałaby ‘wieś położoną w wąwozie, w obniżeniu terenu pagórkowatego, w kotlinie’. Nie znając dokładnego położenia tej wsi, trudno orzec o słuszności tej etymologii. Nie można więc wykluczyć nazwy odprzezwiskowej, tym bardziej że osadnicy pochodzili z obszaru polskiej kolonizacji.

DUPKI, Dupken pow. Pisz (Lipowskie) – obecnie nie istnieją. W 1481 r. te dobra służebne „zu Dupküff” były w rękach braci Jana i Stanisława (Jhan i Stenczell) Dupkowskich (Dupkoffsky)¹⁶ wcześniej osadę określono jako „Lipensken” (jako *Dupk* znane od 1480)¹⁷, później zaś równolegle jako „Dupki” lub „Dupken” i „Lipowsken”¹⁸. Nazwa najpewniej więc od przezwiska *Dupkowski*. Jej forma wskazuje, że Jan i Stanisław pochodzili z jakichś innych *Dupek*¹⁹, choć niekoniecznie, często bowiem zdarzało się wtórne ukształtowanie nazwiska (z sufiksem *-ski*) od nazwy osady pochodzącej od tych samych osadników (jeszcze bez sufiksu). Proces

ślenie to dotyczyło wąskiego obszaru (Wisły). Warto podkreślić występowanie tego przezwiska w późnośredniowiecznej Polsce np. Iohannis *Bzdziel* de Coralye w 1497 zob. *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 1, Wrocław 1965–1967, s. 296.

¹⁰ Ostpr. F. nr 261, 1832.

¹¹ Według R. Przybytek, op. cit., s. 46, możliwe jest pochodzenie tej nazwy od pruskiego *Dabik-*, bądź nazwy osobowej *Dabeika*, *Dabaras*, apelatywu *daba* ‘Natur’ lub *dabinti* ‘putzen, schmücken’. Nie odrzuciła jednak możliwości powstania nazwy od imienia polskiego *Dobek*.

¹² Ostpr. F. 134, 311.

¹³ R. Przybytek, op. cit., s. 256; nazwa osobowa *Sapalle*, od litewskiego *Sapas*, *sapas* ‘Halm, Strohalm’, *sapalas* ‘Döbel (fisch)’.

¹⁴ K. Szcześniak, *Nazwy miejscowości...*, s. 73; np. *Sapala/Zapala*.

¹⁵ Ibidem, s. 137, 145.

¹⁶ Ostpr. F. 125, 394. Nazwiska *Dupkowski* w polskich źródłach nie udało się potwierdzić, występowały natomiast pokrewne (*Dupka*, *Dupik*, *Dupiński* itp. zob. *Słownik staropolski...*, 1. 1, s. 539).

¹⁷ Ostpr. F. 125, 393, 394; H.L. Hoffmann-Bagiński, *Die Dienstgüter des Amtes Johannishurg*, Hamburg 1992, s. 174–175.

¹⁸ Por. np. Ostpr. F. 1283.

¹⁹ Na Mazowszu i Podlasiu nie udało się jednak odnaleźć dla owego czasu miejscowości o takiej nazwie, jedynie Dubki (w 1558 r.) w starostwie suraskim – *Źródła dziejowe. Polska XVI wieku*, t. 6: *Podlasie*, cz. 1, Warszawa 1908, s. 175.

przebiegałyby więc następująco: pierw do osady zwanej *Lipienken* przybywają osadnicy zwani *Dupkami* (raczej *Dupkowie* bo *Dupküff*), od nich wykształca się nowa nazwa wsi *Dupki*, zaś samych osadników odtąd zwano *Dupkowskimi*²⁰.

JODUPIE WIELKIE, Gross Joduppe pow. Gołdap (Czarnowo Wielkie). Nazwa pochodzenia litewskiego od lit. *júodás, juodá, júoda* ‘czarny’ i lit. *úpe* ‘rzeka’, czyli ‘wieś nad rzeką Czarną’²¹, co potwierdza również położenie na obszarze litewskiej kolonizacji (koniec XVIII w. jako *Gr. Joduppe*)²². Po wojnie nazwę spolszczono. Podobną etymologię mają Jodupie Średnie (Mittel Joduppe) i Małe (Klein Joduppe), wszystkie położone nad tą samą rzeczką.

KURWIA, Kurwien pow. Pisz (Karwica Mała i Duża). Już w drugiej połowie XVII w. na mapie Józefa Narońskiego występuje forma „Kurwia”, jednocześnie tamże znajduje się rzeczka o tej samej nazwie (obecnie Ruczaj)²³. Nazwa wsi, jak należy się domyślać, przeszła od nazwy rzeczki, a ta była zapewne pruskiego pochodzenia, zob. niżej.

KURWIK, Kurwick pow. Szczytno (Kierwik). Wieś powstała w XVII w. (w XIX w. osada podzieliła się na Duży i Mały *Kurwik*), nazwa została jednak przeniesiona od starszej nazwy jeziora (w XV w. *Kerwoyken*, w XVII w. *Kurwin*, potem *Kurwick*)²⁴. Najpewniej więc była pruskiego pochodzenia, podobnie jak *Kurwia*, tym bardziej że rzeczka „Kurwia” miała swe źródła w jeziorze „Kurwin”. Nazwę tę wywodzi się od pruskiego *kurwis* ‘wół’²⁵. Być może należy jednak poszukać innego związku semantycznego, gdyż warto zwrócić uwagę na powszechny związek nazw o rdzeniu **kurw, *karw* z wodami²⁶ (dodam nadto *Karwik* nad jeziorem Seksty i jezioro *Karwie* w pow. mrągowskim, zaś na Warmii jezioro *Kurwik* w pobliżu Klebarka Wielkiego i wiele innych).

OSRANKI, Osranken pow. Pisz (Głębowskie) – obecnie nie istnieją. Nazwa może być obraźliwa, jako że założono je w 1480 r. pod *Dupkami*²⁷. W 1510 r. już pojawia się nazwa „Osranki”, ale wówczas również wiadomość, że właścicielem był

²⁰ Z innych tego rodzaju przykładów dla rejonu Pisz podam (pisownia według oryginału źródeł): *Gut: Gutowski* (Guty), *Paulotzin: Pawłoczyński* (Pawłocin), *Wlostow: Włostowski* (Włosty), *Niegosch: Niegoschewski* (Niegosy), por. H. Hoffmann-Bagiński, op. cit., s. 24.

²¹ K. Szcześniak, *Nazwy miejscowości...*, s. 147.

²² *Karte von den Provinzen Lithauen, Ost und West Preußen und dem Netz Distrikte. Auf Befehl, auf Antrag des Staats-Ministers und Departaments-Chefs Freiherrn von Schrötter in den Jahren von 1796–1802 vermessen u. topographische aufgenommen von Friedrich Bernhard Engelhardt K. Kriegs u. Domainen Rathe und Bau-Director in Neu-Ost-Preussen*, Staatsbibliothek zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz, sygn. N 1020.

²³ J. Naronowicz-Naroński, *Districtus Iohannisburgensis*, l 660.

²⁴ G. Gerullis, op. cit., s. 61; J. Naronowicz-Naroński, op. cit.

²⁵ M. Biolik, *Hydronimia dorzeczy Pregoly z terenu Polski*, Olsztyn 1987, s. 122; G. Gerullis, op. cit., s. 77; R. Przybytek, op. cit., s. 100, 110.

²⁶ Najwnikliwiej nazwy te omówił na szerokim tle porównawczym W. N. Toporow, *Prusskij jazyk*, t. 3, Moskwa 1980, s. 238 i n., t. 4, Moskwa 1984, s. 345 i n. Być może pochodzenie nazwy jest pokrewne litewskiemu *kervinti* ‘iść powoli’, por. G. Gerullis, op. cit., s. 61, co oznaczałoby ‘wolno płynące wody’.

²⁷ Ostpr. F. 125, 393.

komornik litewski Stanck²⁸. Nie wolno więc wykluczać litewskiej etymologii tej nazwy, a wówczas odrzucić nazwę odprzewiskową, zob. Ustranki.

OSZCZYWILKI, Osciwilken pow. Pisz – obecnie nie istnieją. Początkowo były zwane *Bogusch* 1564, 1568, 1624; dopiero w 1599 *Oschzibillken*, w 1700 *Oszwilken*. Nazwa niejasna, może od dwuczłonowego humorystycznego przezwiska, w którym pierwszy człon pochodziłby od *oszczać* (= *oszczywać*) ‘wkoło szczaniem popaskudzić’²⁹, zaś drugi od apelatywu *wilki*, czyli oznaczałoby to ‘miejsce wkoło oszczywane przez wilki’ i wiązałoby się zapewne z położeniem wsi na odludziu, pośród lasów często nawiedzanych przez wilki.

PIERDZIELEWO, Pierdszillewen, pow. Olecko (Olecko Małe) – nazwa niewątpliwie odprzewiskowa od przezwiska *Pierdziel* ‘ten, co często pierdzi’³⁰. Przewisko spotykane na terytorium Polski już w późnym średniowieczu³¹.

PISTKI, Pistken pow. Ełk – najpewniej nazwa odprzewiskowa od pruskiego *peisda* ‘dupa’, lub od litewskiego *pyzdá*, *pyzá*³². Nazwa ta to zapewne odmiana polskich nazw typu ‘dupki’. Późna wzmianka o tej osadzie każe domyślać się litewskiego pochodzenia nazwy, jednak wśród osadników byli też Mazurzy, na co wskazuje późniejsza (1562) wzmianka o „norgel” (socha), narzędziu ornym nazwanym tak przez samych mieszkańców³³. Nie można więc wykluczyć polskiej etymologii nazwy.

PUPY, Puppen pow. Szczytno (Spsychowo) – nazwa raczej tylko pozornie odprzewiskowa, najpewniej bowiem pochodzi z języka staropruskiego. Nazwa może być pokrewna litewskiemu *pupá* i łotewskiemu *pupa* ‘fasola’, choć niewykluczone jest również pokrewieństwo z albańskim *pupë* ‘wzgórze’, zresztą oba wspomniane apelatywy pozostają w związku z tą samą bazą indoeuropejską **peu-*, **pou-*, **pu-* ‘puchnąć, wzbierać, nabrzmiewać’³⁴. Od tej miejscowości pochodzą nazwy pobliskich Pupek, Pupskiego Pieca i Pupskich Bud.

SZCZYBAŁY, Szyballen pow. Giżycko (Szczybały Giżyckie) – powstały późno, bo w 1554 r. Początkowo zwano je *Beigenski* (1563)³⁵. Nazwa wsi (*Ziball* 1566, *Zibaltzi* 1579, *Stziballen* 1619) najpewniej pochodzi od litewskiego *ščiúti*, *ščiúvo*

²⁸ W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882, s. 437.

²⁹ S.B. Linde, op. cit., t. 3, s. 617; t. 4, s. 398; por. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, op. cit., t. 3, Warszawa 1904, s. 884.

³⁰ S.B. Linde, op. cit., t. 4, s. 104; K. Szcześniak, *Nazwy miejscowości*, s. 201.

³¹ *Słownik staropolskich nazw*, t. 4, Wrocław 1974–1976, s. 278; Iacobus *Pyerdziel* w 1439 i *Pyerdyel* w 1471 r.

³² R. Przybytek, op. cit., s. 214; por. A. Pospiszylowa, *Toponimia południowej Warmii. Nazwy miejscowe*, Olsztyn 1987, s. 114–115, tutaj wieś *Pistki* koło Dywit, niegdyś *Pisdekaimis*. Mazurskie Pistki zapisywano następująco: w 1519 „Pystzko”, 1539 „Piszticken”, 1559 „Pißcken”, 1565 „Pißken”, na mapie Narońskiego z 1663 „Pißczki”, na mapie Schroettera (koniec XVIII w., zob. przyp. 19) „Piystzken”.

³³ O polskim pochodzeniu tego narzędzia por. J. Powierski, *W sprawie narzędzia ornego Prusów*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1973, nr 1–2, s. 3–44.

³⁴ A. Pospiszylowa, op. cit., s. 123.

³⁵ Źródła por. G. Białuński, *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII w. – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996.

‘ujmować, ginąć, niknąć’ oraz *balá* ‘błoto’, tzn. ‘teren błotnisty, osuszany; teren, na którym błoto niknie’³⁶. Zapewne więc oprócz Polaków (nazwa rodowa Bagięscy lub topograficzna) wieś zasiedlili Litwini, którzy nadali jej nazwę od osuszanych bagien (wieś leżała w dolinie, obok znacznych wzniesień moreny czołowej).

SZCZYBAŁY, Szyballyn pow. Giżycko (Szczybały Orłowskie) nazwa jak wyżej, a więc pochodzenia litewskiego bez obraźliwych kontekstów³⁷. Powstała później (1563) niż Szczybały Giżyckie, może więc nazwa przeniesiona (już w 1566 jako *Szyballyn*³⁸).

USRANKI, Uszranken pow. Giżycko (Użranki) – nazwa może od pruskiego *isrankut* ‘zbawił, wybawił, uwolnił’; może od litewskiego *úž-* ‘za, poza’ oraz *rankioti* ‘zbierać’ lub *užrančyti* ‘zastawiać’³⁹. Zważywszy na powyższe przykłady, może nazwa odpowiadała polskiej ‘woli’, nadto bowiem wieś otrzymała wysoką wolniznę. Późne pojawienie się tej nazwy (w 1555 jako „Oßrincker”⁴⁰) wskazuje już na litewską raczej proveniencję, przy tym we wsi (1568) mieszkali: *Pauell Litfina, Caspar Litfin, Woiteck Litfin, Jan Litfin, Jacob Litfin*⁴¹. W XIX w. powszechnie uważana za odprzezwiskową, podobnie jak „Osranki” i jako pierwszą nazwę w powiecie giżyckim poddano germanizacji (na *Königshöhe*)⁴².

ZAKAŁCZE WIELKIE, Sakautschen pow. Gołdap – nazwa ta tylko pozornie jest obraźliwa, etymologia tej nazwy wyprowadzona została od staropolskiej konstrukcji *za kalem* czyli ‘za błotem’, byłyby to więc nazwa pokrewna innej polskiej nazwie ‘Za błocie’⁴³. Taka etymologia odpowiadałaby położeniu wsi za błotnistym brzegiem rzeki Gołdapi. Jednak istnieje inne wytłumaczenie pochodzenia tej nazwy, mianowicie od imienia osobowego litewskiego *Sakautis*⁴⁴. Słabością tej interpretacji jest fakt, że nie możemy potwierdzić obecności tego imienia we wsi, choć występuje w czynszach sąsiedniego starostwa w Wystruci. Forma *Zakalcze* i *Sakautschen* byłyby wtenczas odpowiednio wersją spolonizowaną i zgermanizowaną tejże nazwy. Bardziej prawdopodobna zdaje się być mimo wszystko pierwsza propozycja, bowiem wśród mieszkańców w 1540 r. przeważają polskie nazwy osobowe (*Matzyhe, Jorge Matzihen Bennder, Peter Metzihen Bennder, Nicoale, Nicolaen Bender, Peter Nicolaen Bennder, Hans Schreiber, Martzin, Bogedann, Mychel Bogdanen Bender, Jhon Mystin, Jorge Mustinen*

³⁶ K. Szcześniak, *Nazwy miejscowości...*, s. 204.

³⁷ Ibidem, s. 204.

³⁸ Ostpr. F. 261, 1356.

³⁹ R. Przybytek, op. cit., s. 314.

⁴⁰ Ostpr. F. 333, 123.

⁴¹ Ostpr. F. nr 9697.

⁴² Por. K. Gerber, *Neue Ortsnamen*, Lotzener Heimatbrief, 1978, nr 44, s. 4.

⁴³ K. Szcześniak, *Nazwy miejscowości...*, s. 130.

⁴⁴ *Der Kreis Angerburg ein Ostpreußisches Heimatbuch*, Rotenburg 1973, s. 45; F. Grigat, *Die Besiedlung des Mauerseegebietes im Rahmen der Kolonisation Ostpreussens*, Königsberg 1937, s. 71.

Bender, Brosie ein Bender), a również ówczesny zapis nazwy *Zakauschen*⁴⁵ odpowiada tej propozycji.

ZASRAJE, Anhaltsberge pow. Szczytno (Łysa Góra) – wieś powstała w XIX w. Nazwa ta była nazwą potoczną, używaną obok urzędowej. Niewątpliwie jest to nazwa przezwiskowa od *zasraj, zasraniec* ‘ktoś brudny, śmierdzący’ lub ‘malec, fąfel, chłystek’⁴⁶, ale również w znaczeniu ‘ktoś mało ważny’. Najpewniej wiąże się ona z tym, że zakładali ją chałupnicy⁴⁷, czyli grupa społeczna stojąca najniżej w hierarchii społecznej.

PODSUMOWANIE

W sumie analizą objęto dwadzieścia dwie nazwy, które miały brzmienie wskazujące na pochodzenie od przezwiska obraźliwo-humorystycznego. Z tego sześć nazw (Bździele, Dupki pow. piski, Oszczywilki, Pierdzielewo, Pistki, Zasraje) rzeczywiście uznano za prawdopodobnie pochodzące od tego typu określeń. Kolejne dwie nazwy (Dupki pow. gołdapski, Osranksi) być może również były takiego pochodzenia, choć istnieją też wskazówki przeciwnie, które należy jeszcze sprawdzić w dodatkowych badaniach. Można natomiast wykluczyć takie pochodzenie nazw pozostałych czternastu miejscowości (Dopki, Jodupie Wielkie, Małe i Średnie, Kurwia, Kurwik, Pupy i pochodne, Szczybały Giżyckie i Orłowskie, Usranki, Zakałcze). Należy jednak zauważyć, że pierwotne obce brzmienie (pruskie lub litewskie) niektórych tych nazw (Jodupie, Kurwia, Kurwik, Pupy, Usranki) były podstawą do późniejszych skojarzeń z polskimi określeniami obraźliwo-humorystycznymi. Tak też je rozumiała ludność mazurska (przykład Usranek) i późniejsza ludność napływowa po 1945 r.

Faktyczne nazwy odprzezwiskowe obraźliwo-humorystyczne i im podobne stanowią więc zaledwie niewielki ułamek wszystkich nazw miejscowości, ale w sposób oryginalny oddają zróżnicowany charakter onomastyki dawnych Mazur.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem
 – Ostpreussische Folianten 123, 125, 134, 261, 311, 333, 393, 394, 911a/17, 1237, 1283, 1356, 1832.
 Etats Ministerium 93a nr 2, 93e 2, nr 31.
Karte von den Provinzen Litthauen, Ost und West Preußen und dem Netz Distrikte. Auf Befehl, auf Antrag des Staats-Ministers und Departaments-Chefs Freiherrn von Schrötter in den Jahren von 1796–1802 vermes-

⁴⁵ Ostpr. F. 911a/1.

⁴⁶ J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, op. cit., t. 8, Warszawa 1928, s. 280.

⁴⁷ *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962, s. 153.

sen u. *topographische aufgenommen von Friedrich Bernhard Engelhardt K. Kriegs u. Domainen Rathe und Bau-Director in Neu-Ost-Preussen*, Staatsbibliothek zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz, sygn. N 1020.

Źródła drukowane

Naronowicz-Naroński Józef, *Districtus Iohannisburgensis*, 1660.

Opracowania

- Abramowski Ryszard, *Die Ortsnamen des Kreises Sensburg*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1926 z. 31.
- Białuński Grzegorz, *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII w. – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996.
- Biolik Maria, *Hydronimia dorzeczy Pregoly z terenu Polski*, Olsztyn 1987.
- *Toponimia powiatu ostródzkiego*, Gdańsk 1992.
- Brückner Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985.
- Der Kreis Angerburg ein Ostpreussisches Heimatbuch*, Rotenburg 1973.
- Gerber Kurt, *Neue Ortsnamen*, Lotzener Heimatbrief, 1978, nr 44.
- Gerullis Georg, *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922.
- Górniewicz Hubert, *Rodowe nazwy miejscowe Mazur i Warmii*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1965, nr 2.
- Hoffmann-Bagiński Hans Ludwig, *Die Dienstgüter des Amtes Johannishurg*, Hamburg 1992.
- Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiecki Władysław, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1900.
- Kętrzyński Wojciech, *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882.
- Kwalo Manfred, *Die Tatareneinfall in das Amt Lyck im Jahre 1656*, Altpreussische Geschlechterkunde. Neue Folge, 1985, t. 15.
- *Die magdeburgischen Freien im Amt Lyck 1723/26*, Altpreussische Geschlechterkunde. Neue Folge, 1991, t. 21.
- Leyding-Mielecki Gustaw, *Słownik nazw miejscowych Okręgu Mazurskiego*, cz. I, Olsztyn 1947.
- Linde Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Lwów 1854.
- Pospiszylowa Anna, *Toponimia południowej Warmii. Nazwy miejscowe*, Olsztyn 1987.
- Powierski Jan, *W sprawie narzędzia ornego Prusów*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1973, nr 1–2.
- Przybytek Rozalia, *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreussens (Nazwy miejscowe pochodzenia bałtyckiego w południowej części Prus Wschodnich)*, Stuttgart 1993.
- Szcześniak Krystyna, *Nazwy miejscowości byłych powiatów goldapskiego i oleckiego*, Gdańsk 1994.
- *Teka Toruńska Marcina Giersza*, Gdańsk 1994.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 1, Wrocław 1965–1967.
- Słownik staropolskich nazw*, t. 4, Wrocław 1974–1976.
- Szczytno. *Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962.
- Źródła dziejowe. Polska XVI wieku*, t. 6: *Podlasie*, cz. 1, Warszawa 1908.